

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Інститут історії, етнології та права

Кафедра всесвітньої історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКЕ МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ XI –
XV СТ.**

студентки 4 курсу АІП групи
Галузь знань 0203 Гуманітарні науки
Спеціальності 6.020302 Історія
Дикої Каріни Сергіївни

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, старший
викладач

Мазур Інна Віталіївна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали,
прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2016 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Розвиток міст в Середньовічній Європі: від підпорядкування до самоврядування.....	11
1.1. Передумови та причини виникнення і розвитку середньовічних міст.....	11
1.2. Правовий статус міста.....	21
Розділ 2. Міське право в Західній Європі.....	35
2.1. Виникнення та утвердження міського права.....	35
2.2. Управління середньовічним містом	45
Розділ 3. Повсякденне життя та зовнішній вигляд середньовічного міста.....	55
3.1. Статус громадян.....	55
3.2. Зовнішній вигляд міст і побут городян.....	67
Висновки.....	79
Список використаних джерел та літератури.....	84

ВСТУП

Актуальність теми: Історія становлення системи міського самоврядування в Західній Європі неоднозначна, але важлива для вивчення та розуміння. Міське самоврядування – результат тривалої боротьби міст з феодалами за право самовизначення, встановлення власних законів та принципів життя, звільнення від зазіхань феодала на приватне життя та власність городян.

Кожне місто пройшло власний шлях до встановлення самоврядування: частина міст отримала його в дар від сеньйора, інша частина – в боротьбі та кровопролитті. Саме в цей період складається особлива міська ментальність, особливий стиль життя європейців, який вплинув на подальший перебіг європейської історії.

Західноєвропейська модель міста у тому її вигляді, в якому вона сформувалася у XII–XIII ст., передбачала своєрідну ієрархію передачі певної суми свобод і пільг від «материнських» до «дочірніх» міст. Міські кодекси Остзідлунга — закони Любека і Магдебурга — стали фундаментом правової і адміністративної системи сотень поселень у Східній Європі від Нарви до Києва. При цьому міська рада Магдебурга видавала регламентуючі інструкції для членів великої «магдебурзької сім'ї», що розкинулася далеко на північ і південь.

В господарському житті також настали зміни – відбувся перехід від натурального господарства до промислового виробництва та ринкової економіки.

Об'єктом дослідження є епоха формування та утвердження феодального ладу – перехід від натурального сільськогосподарського виробництва до ринкової економіки, що призвело до утворення міст, як центрів культурного, економічного, духовного та політичного життя.

Предмет дослідження – заснування міст в Західній Європі, документальне оформлення їх прав та становлення, систематизація, та утвердження самоврядування.

Хронологічні рамки: від XI ст. – початку формування міст та зародження міського права та культури - до XVст. – завершення процесу утворення міст, встановлення самоврядування .

Ступінь дослідженості проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок медієвістів, проблема міської історії означеного періоду є досить складною, а узагальненим праць обмаль. У ході вивчення історіографії міської історіографії XI – XVст. автор систематизував її наступним чином:

1. Вітчизняна історіографія: радянська та сучасного періоду.
2. Зарубіжна історіографія.

Автор у своїй роботі використав праці таких радянських авторів, як Е.В. Гутнової, А.Я. Гуревича, А.А. Сванідзе, В.В. Штокмар та ін.

Варто відзначити праці Е.В. Гутнової [33 - 34]. В даних працях автор використовує власний підхід до аналізу основних рис європейського феодалізму як явища, обґрунтовує теорії походження та становлення міст і оформлення в них системи самоврядування. багато уваги приділяється опису основних занять міщан, особливо на початкових етапах західноєвропейського містоутворення. Автор виділяє основні ознаки ранніх міст, що відрізняли їх від села та вплив даних ознак на подальше формування міста, як самостійного політичного організму.

Не менш важливим внеском в розвиток медієвістики є праці А.Я. Гуревича [31-32]. У своїх працях автор детально досліджує проблему впливу індивіда на суспільство, життя окремої людини в рамках середньовічного міста та його специфіки. Багато уваги він звертає на дослідження та аналіз професій середньовічного міста та їх значення для Європейської історії.

Важливий внесок в дослідження історії середньовічних міст зробила А.А. Сванідзе. Вона видала ряд монографій та публікацій з історії середньовічного міста: [30], [61-62]. В даних працях детально описуються

основні аспекти життя середньовічного міста: етапи зародження та формування, особливості географічного розміщення, проблема взаємостосунків городян з сеньором, основні заняття городян та аспекти соціальної взаємодії всередині міських стін, зовнішній вигляд міста та його жителів. В своїх працях автор детально аналізує основні аспекти існування середньовічного міста: управління, взаємодія з іншими містами на політичній арені та в торгівлі. Подано детальний аналіз етапів та умов формування міського самоврядування, як виключно нового середньовічного явища.

Автор пропонує власну типологію міст, засновану на аналізі кількості жителів міста та його ролі в соціальних, культурних, економічних та політичних зв'язках Західної Європи.

Історичний розвиток Британських міст можна розглянути на основі праці В.В. Штокмар [70]. У книзі викладено історію Англії з найдавніших часів до початку XVII ст. Структура праці відповідає основним періодам історичного розвитку країни: Великобританія в давнину і ранньому середньовіччі, нормандське завоювання і Англія XII ст. ; події, пов'язані з боротьбою за " Велику хартію вольностей ", виникненням парламенту; соціально-економічний розвиток Англії в XIV в. і повстання Уота Тайлера; політична боротьба XV ст.; епоха первісного нагромадження капіталу; історія абсолютної монархії Тюдорів.

Сучасні історики медієвісти також займаються дослідженнями середньовічної урбаністики та повсякденності міст.

В праці Я. Г. Рієра [57-58] розглядається зародження і розвиток середньовічних цивілізацій, їх типологія, подібні і відмінні риси. Особлива увага приділяється аналізу основного елемента середньовічної історії - феодальних порядків: їх сутності, причин появи, регіональної специфіки. Посібник є перш за все теоретичним доповненням до підручників і покликане допомогти читачеві розібратися в складних і зазвичай прихованих за масою фактів причинно-наслідкові зв'язки, що визначають специфіку

розвитку численних цивілізацій у середні віки, а також побачити витoki складних проблем суспільного життя в наші дні.

Автор використовує працю Я.В. Верменич [26] – української дослідниці урбаністики. У монографії висвітлюються проблеми концептуалізації міської історії як наукового напрямку, порушується широкий комплекс теоретико-методологічних проблем сучасного містознавства — від визначення поняття «місто» і критеріїв типологізації міст до простеження еволюції міської традиції на вітчизняних теренах. Пропонується авторська методика удосконалення практики міського літочислення.

Автор використовує праці зарубіжних авторів, зокрема європейських, які мали широкий доступ до середньовічних джерел. Вони писали історію національних держав, європейського містоутворення.

Варто відзначити працю Нормана Дейвіса [36]. Британський вчений комплексно підійшов до висвітлення європейської історії як нового явища в контексті світової історії. В його праці проблема здобуття містами права самоврядності постає як одна з найважливіших перемог європейського міщанина над системою сеньоріату та васалітету.

Історія Європи розглядається паралельно з історією Сходу, тому можна чітко простежити процес формування істотних ментальних відмінностей уже в період середньовіччя. Він описує міську культуру як явище, яке могло виникнути тільки на європейській культурній платформі. Західна Європа – колыска цивілізаційної моделі європейського світосприйняття.

Якщо розглядати історію становлення міського самоврядування на прикладі конкретних країн, варто детально розглянути працю французького історика Марі-Анн Поло де Больє [55]. Книга присвячена Франції епохи класичного Середньовіччя і охоплює період між 1000 роком і настанням епідемії чуми в 1348 році. У цей час французьке суспільство зазнавало корінних змін, в результаті чого сформувалася високорозвинена цивілізація, в якій заклалися основи державного і релігійного життя французької нації.

Поряд з питаннями соціально-економічного та культурного розвитку, значна увага приділяється політичній історії. Англійські міста пройшли особливий шлях розвитку від сеньйоріального підкорення до самоврядування, адже сильна королівська влада не сприяла утворенню незалежних міст-комун, як наприклад в Італії. Хартії дарувалися містам королем та його васалами-сеньйорами міст

Автор відзначає працю П. Буассонада [23], який аналізує причини виникнення та формування протягом десяти століть (V-XV ст.) Феномена європейської цивілізації, яка виникла на попелищі Римської імперії, відродила і у важкій боротьбі відстояла основні цінності і культурні інститути освіченого людства. Автор дає яскраву і вражаючу картину ранньосередньовічної Європи, де під впливом Церкви змінюється ставлення до праці і держави. Він пояснює, що таке общинно-корпоративний устрій середньовічної (темної) Європи, в якому вигляді існувала в цей період промисловість і чому земля вважалася головною цінністю.

Також автор використовує загальну літературу з теми. Варто відзначити колективні праці [38], [40 - 42] з історії середньовічної Європи, історії національних країн, зокрема Німеччини. Важливою є праця європейських дослідників Дюбі та Перро[39], про роль жінок в середньовічному повсякденному житті та їх вплив на європейську історію. Автор використовує загальні праці не тільки історичного, а й правового [49], [56] та економічного [71] спрямування, щоб ґрунтовно охопити широке коло досліджуваних проблем, проаналізувати процеси утворення та діяльності середньовічних міст з точки зору розвитку права та становлення економічних зв'язків.

Опис джерельної бази. В своїй роботі автор використовує широке коло писемних джерел різного спрямування: міські статuti [3], [6] – нормативно-правові акти, що приймалися в міських поселеннях для регулювання відносин між громадянами; статuti торгових гільдій [1], [12], [14], що встановлювали стосунки між купцями, ціни на продукцію, місця для

її реалізації; ремісничих організацій [2], [8], [11], [15], які регулювали кількість виробленої продукції, її якість, використання сировини та взаємостосунки всередині цеху; та навчальних закладів [5], що регламентували відносини між викладачами, студентами та міщанами, встановлювали статус студентів.

Джерельна база дослідження є досить репрезентативною, адже, аналізуючи і вивчаючи різні джерела, автор висвітлив основні етапи розвитку та становлення міського самоврядування – від статутів цехів та гільдій до повноцінної систематизації та кодифікації міського права, використовував джерела виходячи з принципів історизму, об'єктивності, науковості, пов'язаності з темою дослідження.

Мета: охарактеризувати процес утворення середньовічних міст та становлення системи міського самоврядування, розвиток міст, як суспільних організацій, формування нових прошарків суспільства та специфічної європейської ментальності.

Завданнями даного дослідження є:

1. дослідити наявні джерела та літературу з даної теми.
2. проаналізувати причини та передумови виникнення середньовічних міст; вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на даний процес.
3. виявити певні закономірності утворення та розвитку середньовічних міст.
4. охарактеризувати правовий статус міста, як окремого суспільного організму; простежити послідовність становлення системи міського права в різних містах Західної Європи.
5. висвітлити проблему становлення міського самоврядування в Західній Європі та дати оцінку шляхам його отримання, розглянути процес боротьби міст та їх особливості в різних європейських регіонах.
6. дати оцінку системі міського управління та проаналізувати середньовічні способи міського управління в західноєвропейських країнах,

проаналізувати проблему правонаступності середньовіччям античних та римських форм міського управління.

7. розглянути проблему формування населення середньовічного міста та основних занять мешканців, охарактеризувати соціальну стратифікацію міста, його торгово-економічні та культурні зв'язки.

8. дати характеристику зовнішньому вигляду середньовічного міста та побуту населення, розглянути основні правила забудови міст, проживання жителів міста, їх побуту, одягу та ін.

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності та історизму, у відповідності до яких речі і явища мають розглядатися в їхньому закономірному історичному розвитку, у зв'язку з конкретними умовами їхнього існування. Також автор використовує принципи аналізу і синтезу, типологізації, порівняння.

Структура дослідження визначена метою і завданнями дослідження.

Робота складається з вступу, трьох розділів основної частини, висновків та бібліографії. Обсяг роботи – 91 с., з них основного тексту – 83 с. Список використаних джерел і літератури становить 72 найменування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА.

I. Опубліковані документи та матеріали:

1. Ганзейский статут / Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В.И. Корецкого. – М.: "Просвещение", 1961. – С. 105-107.
2. Женские шелкоткацкий и шелкопрядильный цехи в Кельне (XV в.) 1469 г. июня 20-го дня. 3-й цеховой устав, ткачих шелковых изделий // Немецкий город XIV-XV вв. / Пер. В. В. Стоклицкой-Терешкович. — М. Соцэгиз, 1936. – С. 26-34.
3. Записи магдебургского права / Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIV/Magdeburg_recht/text.php?id=5769
4. Ламберт Херсфельдский. АННАЛЫ / Перевод с лат. и комм. И. В. Дьяконова. — М.: «СПСЛ»- «Русская панорама», 2013. — 240 с., ил.
5. Мир преломился в книге. Воспитание в средневековом мире глазами ученых наставников и их современников // Антология педагогической мысли христианского Средневековья: В 2-х т./ Сост., ст. к разделам и коммент. В. Г. Безрогова, О. И. Варьяш. — М: АО «Аспект Пресс», 1994. — 352 с. — Т. 2.
6. Нюрнбергские законы о роскоши XIV — XV вв. Запрет чрезмерной роскоши в одежде у мужчин и женщин. // Немецкий город XIV-XV вв. / Пер. В. В. Стоклицкой-Терешкович. — М. Соцэгиз, 1936. – С. 162.
7. Памятники средневековой латинской литературы. X-XI века / отв. ред. М.С. Касьян ; Ин-т мировой лит-ры им. А.М. Горького РАН. — М. : Наука, 2011. — 895 с.

8. Постановление цеха шпорных дел мастеров от 1345 г. // Средневековый город. / пер. А.А. Кириловой. – М., 1949. – С. 63-64.
9. Рихер Реймский. История = Historiarum Libri III / Пер. с лат., сост., коммент. и указ. А. В. Тарасовой; отв. ред. И. С. Филиппов. — М.: РОССПЭН, 1997. — 322 с.
10. Средневековый город и горожане: Город под властью сеньора и борьба горожан за независимость // Практикум по истории средних веков: Ч. 2: Западная Европа в период развитого средневековья / под ред. Н. И. Девятайкиной, Н. П. Мананчиковой. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2000. – С. 6 — 46
11. Статут L: О сукноделах / Книга ремесел и торговли города Парижа // Средние века, Вып. 10. 1957. – С. 354-357.
12. Статут о купцах / Давидович А.М., Розин Э.Л. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы/ Под ред. В.М Корецкого. — М.: Госюриздат, 1961. – С. 236 – 240.
13. Статут о мертвой руке, он же статут о церковных людях (1279 г.) / Памятники истории Англии XI-XIII вв. / Под ред. Д.М. Петрушевского. — М.: Гос. соц. эк. издательство, 1936. – С. 232.
14. Учреждение цеха рыботорговцев (1106 или 1107 гг., июль) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XII/1100-1120/Stadt_Worms/gruendung_fischhaendlerzunft_07_1106.phtml?id=9173
15. Франкфуртские сукноделы (XIV — XV вв.) Устав 1345. // Немецкий город XIV-XV вв. / Пер. В. В. Стоклицкой-Терешкович. — М. Соцэгиз, 1936. – С. 37-41.
16. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Н.П. Грацианского, С.Д. Сказкина. – М.: "Наука", 1950. – 631 с.

ЛІТЕРАТУРА

II. Монографії, статті, загальні праці

17. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму / Пер. с англ. А. Смирнова под. ред. Д. Е. Фурмана. — М.: Издательский дом «Территория будущего», 2007. — 288 с.
18. Бартлетт Р. Становление Европы. Экспансия, колонизация, изменения в сфере культуры. 950 - 1350 гг. / Р. Бартлетт. — М.: РОСПЭН, 2007. — 432 с.
19. Басовская Н.И. Эволюция государства в средневековой Европе до конца XV в./ Н. И. Басовская // История Европы: В 8-и томах. С древнейших времен до наших дней. История Европы. Том 2. Средневековая Европа. - М.:Наука, 1992.-С.487-509
20. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин.- 2-е изд.- М.: Худож. лит., 2003. — 543 с.
21. Бессмертный Ю. Л. Гуревич А. Я. Проблемы средневековой народной культуры. / Ю. Л. Бессмертный, А. Я. Гуревич. — М., 1981 // Средние века. 1985. Вып. 48. — С. 309-313.
22. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст [У 3-х Т.] Т.1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Пер. з французької Г. Філіпчук. — К.: Основи, 1995. — 543 с.
23. Буассонад П. От нашествия варваров до эпохи Возрождения. Жизнь и труд в средневековой Европе / Пер. с англ. И.А. Петровской. — М.: ЗАО Издательство Центр-полиграф, 2010. — 383 с.
24. Бурова И. И. Две тысячи лет истории Англии / И. И. Бурова. — СПб.: "Бельведер", 2001. — 543 с.
25. Вебер М. История хозяйства. Город / Пер. с нем.; Под ред. И. Гревса; Коммент. Н. Саркитова, Г. Кучкова. — М.: «КАНОН-пресс-Ц, «Кучково поле», 2001. — 576 с.
26. Верменич Я. В. Исторична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / Я. В. Верменич. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 306 с.

27. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время [монография] / Ответ, ред. Т. П. Гусарова. — М.: КДУ, 2011. — 600 с.
28. Власть, общество, индивид в средневековой Европе / [отв. ред. Н.А. Хачатурян ; сост. О.С. Воскобойников] ; Ин-т всеобщ, истории РАН ; МГУ им. М.В. Ломоносова. — М. : Наука, 2008. — 600 с.
29. Гарин В. Северо-Западная Европа в раннее средневековье / В. Гарин // История Европы: В 8-и томах. С древнейших времен до наших дней. История Европы. Том 2. Средневековая Европа. -М.:Наука, 1992.-С.171-194
30. Город в средневековой цивилизации Западной Европы//. Под ред. А. А. Сванидзе. – Т.1. — М., Дикта, 1999. – 387 с.
31. Гуревич А. Я. Избранные труды. Культура средневековой Европы / А.Я. Гуревич. – СПб.: Издательский дом СПб ун-та, 2007. — 544 с.
32. Гуревич А. Я. Индивид и социум на Средневековом Западе \ А. Я. Гуревич. – М.: "РОССПЭН", 2005. – 421 с.
33. Гутнова Е. В. Классовая и социальная борьба в средневековой Европе / Е. В. Гутнова // История Европы: В 8-и томах. С древнейших времен до наших дней. История Европы. Том 2. Средневековая Европа. - М.:Наука, 1992.-С.509-524
34. Гутнова Е.В. Западноевропейский регион в XI-XV вв./ Е. В. Гутнова // История Европы: В 8-и томах. С древнейших времен до наших дней. История Европы. Том 2. Средневековая Европа. — М. : Наука, 1992. — С. 256-311
35. Даркевич В. П. Светская праздничная жизнь Средневековья IX — XVI вв. Изд. 2-е, доп / В.П. Даркевич. — М.: Индрик, 2006. — 432 с, ил.
36. Дэвис Н. История Европы / Норман Дэвис; пер. с англ. Т.Б. Менской. — М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. — 943, [1] с: ил., 32 л. ил.
37. Жак Ле Гофф Рождение Европы. / Серия «Становление Европы». / Пер. с фр. А. и. Поповой. Предисл. А. О. Чубарьяна. — СПб.: «Александрия», 2008. — 398 с.

38. История Германии : учебное пособие : в 3 тт. / Под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова] . — М.: КДУ, 2008. — Т. 1: С древнейших времен до создания Германской империи / Л. П. Белковец, С. А. Васютин, |Е. П. Глушанин и др.; отв. ред. С. А. Васютин и |Е. П. Глушанин|; сост. науч.-справ, аппарата А. А. Мить. — 544 с
39. История женщин на Западе : в 5 т. Т. II : Молчание Средних веков / под общ. ред. Ж. Дюби и М. Перро ; под ред. К. Клапиш-Зубер ; пер. с фр. под ред. Р. А. Гимадеева ; науч. ред. перевода Н. Л. Пушкарева. — СПб. : Алетейя, 2009. — 512 с.
40. История Средних веков. В 2 Т.//под общ. Ред. С. Д. Сказкина. Т.1. — М.: «Высшая школа», 1977. — 471 с.
41. История средних веков: В 2т. Т.1: уч. / Под ред. С.П. Карпова. — 6-е изд. — М.: «Печатные традиции», 2008. — 681 с.
42. История средних веков: Учеб. для студентов ист. фак. пед. ин-тов / М. Л. Абрамсон, А. А. Кириллова, Н. Ф. Колесницкий и др.; Под ред. Н. Ф. Колесницкого. — 2-е изд. испр. и доп.-М.: Просвещение, 1986. — 575 с.: ил.
43. Каминская Н. История костюма / Н. Каминская. — М.:Авалон.-2004. — 550 с.
44. Квеннелл М. Повседневная жизнь Англии во времена англосаксонов, викингов и норманнов / М. Квеннелл . — СПб.: "Евразия", 2002. — 384 с.
45. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа, 400 – 1500 / Г. Кенинсбергер. — М.: "Весь мир", 2001. — С. 157.
46. Кодін В.О., Панов П.В. Архітектура та містобудування Західної Європи і Візантії III – XV століть, Харків – ХНАМГ – 2008 – 249 ст.
47. Котельникова Л.А. Феодализм и город в Италии в VIII — XV веках / Л.А. Котельникова. — М.: «Наука», 1987. — 256 с.

48. Морган Кеннет История великобритании \ К. Морган. – М.: «Весь мир», 2008. — 680 с.
49. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2 т. Издание третье, исправленное./ О.А. Омельченко. — Т. 1—М.: ТОН – Остожье, 2000. — 528 с.
50. Пастуро М. Повседневная жизнь Франции, Англии во времена рыцарей Круглого стола / М. Пастуро. – М.: "Молодая гвардия", 2001. – 239 с.
51. Пауэр Эйлин Люди Средневековья / Пер. с англ. Е.В. Ламановой. — М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. — 223 с .
52. Петрушевский Д. М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. / Д. М. Петрушевский. – М.: "УРСС", 2003. – 224 с.
53. Петрушенко Л. А. Повседневная жизнь средневековой Европы / Л. А. Петрушенко. — М.: Молодая гвардия, 2012. — 367[1] с.: ил. — (Живая история: Повседневная жизнь человечества).
54. Подаляк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть / Н. Г. Подяляк . – К.: Темпора, 2009. – 360 с.
55. Поло де Болье М.-А. Средневековая Франция / Мари-Анн Поло де Болье. — М. : Вече, 2006. — 384 с. : ил.
56. Право в средневековом мире. Сборник статей. / Под. ред. И.И. Варьяш, Г.А. Поповой. -Москва: ИВИ РАН, 2008. — 278 с.
57. Риер Я. Г. История средневековых цивилизаций. Часть 3. Западная, Центральная и Юго-Восточная Европа в первой половине II тысячелетия / Я. Г. Риер. — Могилев, 2001. — 183 с.
58. Риер Я. Г. Очерки истории средневековых цивилизаций. / Я. Г. Риер. — Могилев, 1997. — 125 с.
59. Россер Дж. Братства и социальное взаимодействие в средневековых английских городах / Дж. Россер. // Город в средневековой

цивилизации Западной Европы. Т. 3. Человек внутри городских стен. Формы общественных связей. — М.: Наука, 1999. — С. 204-213

60. Санчук Г.Э. Чехия в период феодальной раздробленности (середина XI – начало XIII в.) / Г.Э. Санчук. // История Чехословакии в 3 т. Т.1. – М., 1956. – С. 73-84.

61. Сванидзе А.А. Средневековые города Северной Европы / отв. ред. Чернышева О.В. – М.: Наука, 1988. — 134 с.

62. Сванидзе А.А. Цивилизация Северной Европы. Средневековый город и культурное взаимодействие / А. А. Сванидзе. – М.: "Наука", 1992. – 134 с.

63. Словарь средневековой культуры / Под ред. А.Я. Гуревича. – М.: «РОСПЭН», 2003. – 632 с.

64. Средневековая Европа глазами современников и историков. Книга для чтения. Часть II. Европейский мир X — XV вв. Серия «Всемирная история и культура глазами современников и историков». — М.: Интерпракс, 1995. — 384 с.

65. Стоклицкая - Терешкович В. В. Основные проблемы истории средневекового города X-XV веков / В. В. Стоклицкая - Терешкович. — М.: Издательство Социально-экономической литературы, 1960. — 351 с.

66. Уваров П. Ю. Социальное единство и социальный контроль внутри городских стен / Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 3. Человек внутри городских стен. Формы общественных связей. — М.: Наука, 2000. – С. 166-193.

67. Флоря Б.Н. Центральная Европа в период раннего средневековья / Б. Н. Флоря // История Европы: В 8-и томах. С древнейших времен до наших дней. История Европы. Том 2. Средневековая Европа. — М. : Наука, 1992. — С. 139-155

68. Харитонович Д. Э. Ремесло. Цехи и миф / Д. Э. Харитонович. // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. — М.: Наука, 1999. — С. 118-124

69. Шевеленко А. Я. Природные условия, этнодемографические процессы, развития производительных сил: Природные условия. Географическая среда и производственная деятельность европейцев: Народонаселение, земледелие, скотоводство, рыболовство, охота, лесные промыслы, прогресс техники / А. Я. Шевеленко // История Европы: В 8-и томах. С древнейших времен до наших дней. История Европы. Том 2. Средневековая Европа. — М.:Наука, 1992. - С.34-65

70. Штокмар В. В. История Англии в средние века / В. В. Штокмар. — СПб.: "Алетейя", 2001. — 230 с.

71. Экономическая история мира: В 6т. Т.1. / Под ред. М.В. Конотопова. — М.: КНОРУС, 2008. — 496 с.

72. Ястребицкая А. Л. Западная Европа XI-XIII веков. Эпоха, быт, костюм / А. Л. Ястребицкая. — М.: Искусство, 1978. — 176 с.